

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра теорії та історії світової літератури**

**Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової
літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка»**

**ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014**

*Моим родителям –
Антонине Георгиевне и
Федору Борисовичу
Бондаренко*

Галина Бондаренко

***ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРОСПЕКЦІЇ:
КОМПАРАТИВІСТСЬКА ГЕНОЛОГІЯ***

ЖИТОМИР
«ПОЛІССЯ»
2014

УДК 82.09 – 1/-9
ББК 83:83.3
Б 81

*Надруковано за ухвалою Вченої ради
Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 10 від 27 травня 2011 року)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,
доктор філологічних наук, професор.
Володимир Олегович Єршов,
доктор філологічних наук, професор.
Луїза Костянтинівна Оляндер,
доктор філологічних наук, професор.

Г. Ф. Бондаренко. Літературознавчі перспекції: компаративістська генологія. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2014. – 240 с. Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ ЖДУ ім. І. Франка».

ISBN 978-966-655-726-4

Автор збірки досліджує основні тенденції та закономірності розвитку світової літератури в їх історичному русі від XVIII ст. до сучасності. Це завдання реалізується через висвітлення проблематики художніх творів, спостереження над виникненням, розвитком та взаємодією провідних жанрів, пануючих літературних стилів, системи художніх принципів та засобів організації та функціонування тексту в синхронії та діахронії. Дослідник аналізує твори Вольтера, А. Адамовича, Л. Андреева, В. Астаф'єва, М. Булгакова, Г. Веллса, В. Катаєва, Т. Манна, Дж. Д. Селінджера, С. Смірнова, Г. Філдінга, К. Чапека з позицій компаративістської генології, перспективних шляхів поступу методології сучасного літературознавства.

Книга призначена спеціалістам-літературознавцям, вчителям-словесникам, аспірантам, студентам-філологам, всім, хто цікавиться проблемами сучасного літературознавства.

ISBN 978-966-655-726-4

© Г. Бондаренко

З М І С Т

Інтелектуалізм у літературі

Притча як видова категорія	9
Філософська повість-притча: досвід Вольтера	14
Своєрідність жанрової природи повісті Вольтера «Кандід, або Оптимізм»	20
Притчева матриця в оповіданнях Леоніда Андрєєва про революцію	29
Структура художнього світу в новелі Томаса Манна «Смерть у Венеції»	35
Слов'янські типи в новелістиці Томаса Манна	44
Особенности жанрової природи повісти Віктора Астафєва «Печальный детектив»	50

Надбання романного жанру

Прояви авторської свідомості у вступних есе роману Генрі Філдінга «Історія Тома Джонса, знайди»	65
«Великий сміливець сучасності». «Війна світів» Герберта Джорджа Веллса як роман-пересторога	76
«Вболіваючи за людину і людство». Жанрова природа роману Карела Чапека «Війна з саламандрами»	85
«Над прірвою у житті» Дж. Д. Селінджера як лірико-психологічна повість	90
«Брестская крепость» С. С. Смирнова: к проблеме документализма	99
Про деякі особливості поетики «мовістських» творів Валентина Катаєва	108
Реінтерпретація документу: «Книги народної пам'яті» Алєся Адамовича	115

Нова драма: «друга хвиля»

Драматургічні експерименти Леоніда Андрєєва	127
Між епікою та драмою: досвід М. О. Булгакова (на матеріалі роману «Життя пана де Мольєра» та п'єси «Кабала святош»)	136
Ремарка у художньому світі Михайла Булгакова	144
Концептуальність хронотопа в романі Михайла Булгакова «Белая гвардия» и пьесе «Дни Турбиных»	154

Поетичні перспекції

Анна Ахматова – російська Сапфо	173
Людина і світ в поезіях К. І. Галчинського	187
Концептуальна поезія: витоки і розвиток	196

Есеїстика

«Друг вечный...» (Ф. М. Достоевский)	207
Сестра моя – жизнь (Б. Л. Пастернак)	210
«Рукописи не горят...» (М. А. Булгаков)	218
Новый Аввакум (А. И. Солженицин)	226
«Мне повезло во всех отношениях...» (И. А. Бродский)	233

Надбання романного жанру

Частина друга

*Будем, будем колдовать
И обмениваться снами,
Из которых узнавать
Можно все, что будет с нами*

Юнна Мориц

**ВБОЛІВАЮЧИ ЗА ЛЮДИНУ І ЛЮДСТВО.
ЖАНРОВА ПРИРОДА РОМАНУ КАРЕЛА ЧАПЕКА
«ВІЙНА З САЛАМАНДРАМИ»**

Видатний чеський письменник Карел Чапек (1890 – 1938) жив і творив за трагічних і складних для Європи часів: наступ фашизму, громадянська війна в Іспанії, трагедія поневолених народів, – свідком цих подій був митець, який своє творче покликання сприймав як високу місію. Він говорив: «Поет бере участь в створенні світу, в якому живуть люди, він не повчає їх, а розширює та наповнює змістом дійсність. Тому література відповідальна за те, чи допомагає вона зробити життя глибшим, мудрішим і по-людські ціннішим» [1, с. 82]. За своє нетривале життя К. Чапек встиг зробити багато: яскравий журналіст, дотепний публіцист, він писав фейлетони, нариси, статті, створив чудові п'єси («Р.У.Р», «Рецепт Макрополуса», «Біла пошесть», «Мати» та ін.), але вершиною його творчості по праву вважають роман «Війна з саламандрами» (1935).

Переважно всі соціально-фантастичні драми та романи К. Чапека мають притчевий характер. «Війна з саламандрами» також містить в собі елементи притчі. Як і багато романів Г. Д. Веллса, «Війна з саламандрами» за жанром – роман-пересторога. У соціальному плані цей роман – антифашистський, у філософському – гносеологічний та онтологічний. Використовуючи форму сатиричної утопії, письменник з його гострим почуттям етичної відповідальності попереджає людство про небезпеку гітлерівських ідей. І це було цілком природно для письменника, який виступав проти фашизму, і не лише у художніх творах. К. Чапек підписує антифашистський маніфест чеської інтелігенції, у 1935 р. виступає в Німці на симпозиумі з проблем міжнародного духовного співробітництва, у 1936 р. виголошує промову на конгресі в Будапешті «Техніка і гуманізм», у 1937 р. у Парижі на конгресі Пен-клубу знову закликає інтелігенцію виступити проти загрози фашизму.

В основі сюжету «Війни з саламандрами» – цілком гіпотетична модель: на Землі з'явилися істоти, за своїм інтелектом рівні людині. Це велетенські саламандри. Люди навчають їх елементарних трудових навичок і використовують у власних інтересах. Розвиваючись, саламандри загрожують врешті-решт людській цивілізації. А Великий Саламандр висуває перед людством

вимоги, своєрідний ультиматум. Коли К. Чапека запитали, що спонукало його до написання такого проблемного роману, він відповів: «Сучасність». І пояснив: «Література, яка не цікавиться дійсністю і тим, що справді відбувається у світі, література, яка не бажає реагувати на навколишнє з тією силою, яка притаманна слову і думці, – така література для мене є чужою» [5, с. 193].

Використовуючи прийом «очуднення», автор підсилює інтелектуальну і водночас ігрову стихію роману, що сприяє як соціальній критиці, так і створенню атмосфери, багатозначності романного прочитання. Твір К. Чапека став гостро актуальним після приходу до влади фашистів. У міжнародній політичній ситуації 30-х років саламандри сприймалися як символ фашизму. Розділ роману «Конференція у Вадуці» виявився пророчим передбаченням Мюнхенської змови, внаслідок якої Англія і Франція віддали Чехословаччину на поталу Гітлеру.

Умовна форма розповіді вивела роман К. Чапека на принципово новий рівень художніх узагальнень. І сьогодні «Війна з саламандрами» залишається пересторогою людству, яке не має права на повторну помилку. Роман був експериментальним, він торував шляхи для наступних романів-притч і романів-антиутопій, у яких в алегоричній формі осмислюватимуться наслідки Другої світової війни («Чума» А. Камю, «Володар Мух» В. Голдінга тощо). В романі «Війна з саламандрами» автор блискуче пародіює пригодницький роман, голлівудські кіносценарії, «жовту» пресу, але підпорядковує все одній значущій мистецькій меті: написати художній твір, який сприймався б не як утопія, а як сучасність.

Початок роману – типовий для пригодницького твору: екзотичний острів Танемаса, втаємничена бухта Девл-Бей (Чортова затока), яка викликає жах у місцевих мешканців, грубуватий, але мужній капітан ван-Тох, наївні тубільці та таке інше. На тлі цієї екзотики відбуваються події, які стали початком неочікуваної людством трагедії. Двоє сингalezців, які пірнали у пошуках перлин, побачили в морі саламандр. У природі саламандри – земноводні схожі на ящірок. У Карела Чапека – це фантастичні істоти зростом з десятирічну дитину, майже чорні, з хвостами, вони плавають у воді, а по дну ходять на двох ногах. Кмітливі, здібні саламандри швидко пристосовуються і, задовольняючи потреби людей у перлинах, дбають про свої інтереси, вміють одержати від людей те, що їм потрібно, наприклад, ніж для захисту від акул.

Розвивається сюжет – змінюється і структура роману. К. Чапек бере на озброєння прийоми документального кіно, кінохроніки. Перед читачем – мозаїка картин і епізодів, які з різних

боків висвітлюють еволюцію стосунків людей з саламандрами. Для переконливості зображуваного автор дає читачеві змогу побачити події не лише очима різних героїв, а й за допомогою записів у судовому журналі, газетних статтей, наукового бюлетеню, авторського коментаря. Завдяки цьому він не тільки глибше розкриває історію стосунків двох світів – людей і саламандр, а й змушує замислитися над майбутньою долею людської цивілізації. Змінюється і хронотоп роману, розширюються його просторові обрії: дія відбувається і в Марселі, і в тропіках, і в Лондоні, і в Чехословаччині. Подібне розширення просторових меж також підпорядковано розкриттю тези, що добро і зло у цьому світі – від людини. Поведінка саламандр лише віддзеркалює сутність людських стосунків, людської цивілізації.

Віднайдений К. Чапеком образ саламандр, які переймають у людей навички праці та спілкування, виявився напрочуд містким і пророчим. Людина дала поштовх розвитку саламандрового світу і побачила себе в «молодшій цивілізації», як у дзеркалі. Саламандрам властиві стадність, влада інстинктів, аморальність, агресивність (перше слово, вивчене цими істотами, – «ніж»). Саламандри для автора – не колектив, а отара, натовп, який живе за своїми – не людськими і не людяними – законами й уособлює антилюдство. Щоб розвінчати ідеї, які не об'єднують, а роз'єднують людей, К. Чапек вдається до гостросатиричного зображення, створюючи пародію на людський спосіб життя. Так, у романі всі саламандри поділяються на своєрідні касти – хеві, треші, спауни і т. д. Приналежність до певної касти визначає подальшу долю саламандр і систему їхніх цінностей. Саламандра лондонського зоопарку на ім'я Енді, читаючи газети, проймається «англійським духом». Чех-мандрівник всіляко підкреслює переваги підручника «Чеська мова для саламандр» перед підручниками «Геометрія для старших класів» та «Історія військової тактики» і пишається своїм знайомством із саламандрою, яка вивчає на Галапагоських островах чеську мову.

Сатира К. Чапека поступово набуває соціального звучання, а зображуване викликає дедалі більше асоціацій з історичними подіями. Асоціативне зображення поєднується у К. Чапека з гострим публіцистичним викладом подій; поступово розповідь перетворюється на розгорнутий політичний памфлет. Так, у третій частині роману йдеться про постулати фашистської доктрини, а назва «монументальної праці» якогось Вольфа Мейнерта «Занепад людства» – це сатирична паралель до назви трактату «Занепад Європи» О. Шпенглера, основні положення якого були взяті на озброєння гітлерівцями.

«Головний закон розвитку полягає в тому, – філософствує на сторінках роману Мейнерт, – що треба розчистити місце для себе, перебивши всіх інших. Люди цього не встигли зробити, бо вигадали кодекс моральності, права людини, угоди, закони, рівність, гуманність і ще бозна-що. Майбутнє за саламандрами, бо вони обходяться без філософії, без віри у потойбічне життя і без мистецтва; вони не знають, що таке фантазія, гумор, містика, гра, мрія». А далі автор пише «Весь культурний світ із задоволенням прийняв теорію Мейнерта про занепад людства» [7, с. 452]. Тут і пародія на газетні повідомлення, й гірка іронія з приводу готовності людей сприймати антигуманні вчення. Викладаючи вчення О. Шпенглера, К. Чапек гіперболічно загострює його сутність. Але в такій гіперболі відображено ту соціально значущу «теорію», яка у ХХ ст. дала життя багатьом соціально-політичним деспотіям. Гіперболізація у К. Чапека підкреслює в явищі суттєве, визначальне, провідне, при цьому не стільки конкретно-історичне, скільки загальне, універсальне.

Письменник бачив різні шляхи, якими людство могло б піти у день завтрашній, але побоювався (і не без підстав), що буде обрано не кращий шлях. Герой його роману Х (Ікс) закликає: «Нерозумні, облиште, нарешті, годувати саламандр! Годі працювати на саламандр! Досить постачати саламандрам зброю! <...> Хай буде створена Ліга націй проти саламандр!» [3, с. 456]. К. Чапек пояснював: «Я робив, що міг: своєчасно попереджав людей, адже Х – це почасти я» [7, с. 481]. Розповідаючи про північних саламандр, К. Чапек з убивчим сарказмом коментував: лише на німецькому ґрунті саламандри можуть повернутися до свого чистого, найвищого типу.

Вершиною сатиричного викриття антилюдської філософії є гротескно-символічний образ Верховного Саламандра. Символ цей багатозначний: в ньому є риси узагальненості (великий завойовник, Чингізхан саламандр) і конкретної особи: він людина, і справжнє його ім'я Ендр'ю Шейхцер, під час світової війни служив фельдфебелем. Тут пряма аналогія з Гітлером, який у минулому був єфрейтором, і збіг ініціалів з гітлерівськими – Адольф Шікльгрубер.

Реальний фашизм оперував теоріями расової чистоти і розширення життєвого простору. В романі йдеться про «чисту саламандровість»; саламандрам не вистачає життєвого простору, і вони починають руйнувати континенти. «Ви хотіли, щоб нас було більше. Ви розповсюдили нас по всьому світі. Тепер маєте <...>. Ви будете разом з нами ламати ваш світ», – звертається до людей Верховний Саламандр [7, с. 465]. Як пророцтво сприймається

розповідь про конференцію у Вадуці. Цей розділ подано у вигляді звіту про дипломатичну конференцію, де «миротворці», потураючи агресорові, виступали із законами «збереження добрих відносин із саламандрами». Вдаючись до альязій, К. Чапек не обмежує своє пророцтво певним часом, і зображуване ним набуває універсального характеру. Ось чому «Війна з саламандрами» – твір, написаний не лише для сучасників письменника, це роман-пересторога для прийдешніх поколінь.

К. Чапек гостро відчував проблеми, якими живе людство, розумів витoki трагедій ХХ століття, його протиріччя, велич і ницість. Він бачив жах і надію, відчай і віру в очах своїх сучасників. Він був свідком катастроф свого часу і, бажаючи запобігти новим трагедіям, залишив нам твори, сповнені болю за людину і любові до неї.

1. Бернштейн И. А. Карел Чапек. Творческий путь. – М. : Наука, 1969. – 197 с.
2. Зарицький О. М. Карел Чапек. Нарис життя і творчості. – К. : Дніпро, 1990. – 170 с.
3. Карел Чапек в воспоминаниях современников. – М. : Художественная литература, 1990. – 543 с.
4. Малевич О. Реальность утопии. Научная фантастика в чешской литературе 20 – 30-х годов // Чапек К. Война с саламандрами. Вайсс Я. Дом в тысячу этажей. – М. : Радуга, 1986. – 386 с. – С. 5–16.
5. Никольский С. В. Роман К. Чапека «Война с саламандрами». – М. : Наука, 1968. – 207 с.
6. Снегирьова В. В. Анатомія злочину // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1997. – № 5. – С. 17–19.
7. Чапек К. Війна з саламандрами / Пер. О. Романової. – Ужгород : Книжкове-журнальне видавництво, 1951. – 564 с.

